

Piotr Biliński, *Wacław Tokarz 1873–1937. Historyk walk o niepodległość*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2018, ss. 220

Dzieje polskiej historiografii wojskowej są praktycznie nieopracowane. Dotyczy to nie tylko instytucji zajmujących się dziejami polskiego oręża. Brak też oceny naukowej badań nad zagadnieniami związanymi z obronnością państwa w okresie pokoju. Publikacje poszczególnych naukowców, chociażby dawnych pracowników Wojskowego Instytutu Historycznego im. Wandy Wasilewskiej, postrzegane są dziś z przymrużeniem oka. Liczne grono wojskowych dziejopisów okresu PRL nie doczekało się również głębszej refleksji ze strony historyków historiografii, choć jego specyfika i szeroki zasięg odbiorców sugerowałyby podjęcie badań w tym kierunku. Dość skromnie przedstawiają się również monografie dotyczące poszczególnych historyków wojskowości. Wynika to zapewne z pewnego kryzysu polskiej biografistyki pomimo wydania sporej ilości książek na ten temat¹.

W ciągu kilku ostatnich lat ukazało się zaledwie kilka biografii historyków wojskowości. Wspomnieć tu należy pracę Marka Gałęzowskiego o Wacławie Lipińskim², Anny Prokopiak-Lewandowskiej o Władysławie Pobogu-Malinowskim³ czy Andrzeja Chwalby o Józefie Piłsudskim jako historyku wojskowości⁴. Do tej pory nie dysponujemy pomimo wielu przyczynków biografią jednego z ostatnich polskich polihistorów – Stanisława Herbsta (1907–1973). Z kolei praca Janusza Zuziaka o Marianie Kukielu (1885–1973) zablokowała na wiele lat badania nad tą postacią. Dlatego należy powitać z radością książkę Piotra Bilińskiego o jednym z koryfeuszy

¹ O monografiach historyków zob. J. Maternicki, *Monografie historyków: nowe spostrzeżenia i uwagi*, „Sensus Historiae” 2013, nr 3, s. 109–128.

² M. Gałęzowski, „Wzór piłsudczyka”. *Wacław Lipiński 1896–1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny*, Warszawa 2001.

³ A. Prokopiak-Lewandowska, *Władysław Pobóg-Malinowski (1899–1962). Życie i dzieła*, Warszawa–Bełchatów 2012.

⁴ A. Chwalba, *Józef Piłsudski historyk wojskowości*, Kraków 2007.

polskich historyków wojskowości – o Wacławie Tokarzu. Jerzy Maternicki, badając przed laty warszawskie środowisko historyczne, podkreślał najczęściej osiągnięcia Marcelego Handelsmana, Oskara Haleckiego i właśnie Wacława Tokarza⁵.

Piotr Biliński jest jednym z kilkunastu badaczy zajmujących się historią historiografii w Polsce. Świadczą o tym jego liczne prace i aktywny udział w życiu naukowym⁶. Wieloletnie badania krakowskiego historyka koncentrują się na zagadnieniach dotyczących XX w. Jego najnowsza praca *Wacław Tokarz 1873–1937. Historyk walk o niepodległość* na pierwszy rzut oka zaskakuje swoją objętością. Biografia historyka wojskowości jest rozłożona bowiem zaledwie na 150 stronach tekstu – niestety to trochę za mało jak na postać tej rangi. Nie przekonuje mnie również umieszczanie we wstępie prac o Tokarzu w postaci wymienienia ich w przypisach (s. 13–16), tym bardziej że mamy informacje te ponownie umieszczone na końcu w bibliografii prac Tokarza. Dość dużym zaskoczeniem i minusem warsztatowym jest prezentowana nieznajomość pracy J. Adlera, *Rola Wacława Tokarza w polskiej historiografii wojskowej* (Szczecin 1970). Z uznaniem należy wypowiedzieć się natomiast o źródłach archiwalnych będących podstawą pracy. Krakowski naukowiec uwzględnił wiele cennych materiałów, w tym prywatne archiwum uczonego będące w posiadaniu Muzeum Niepodległości.

Rozdział I: *Krakowskie lata* (s. 19–76) zajmuje przeszło połowę pracy. Jest faktycznie – co nawet podkreślono w przypisie – rozszerzoną wersją artykułu, który już opublikowano. Alfabetyczne wymienienie krakowskich uczniów Tokarza przyjęte przez Autora ma zarówno swoje dobre, jak i złe strony – *de facto* mamy do czynienia z zestawieniem doktoratów i ich krótkim opisem. Dokumentacyjnie ma to dużą wartość, ale nie otrzymujemy spójnego obrazu środowiska krakowskiego seminarium Tokarza. Jeśli chodzi o osoby, które uzyskały stopnie magistra, warto było wymienić przynajmniej tytuły ich prac, czego jednak zabrakło.

Kolejne rozdziały II: *Na drodze do niepodległości* (s. 77–102) i III: *W służbie wojskowej* (s. 103–128) przynoszą nowe ustalenia dotyczące działalności Tokarza w okresie I wojny światowej. Zabrakło mi podkreślenia, iż historyk ten był bliski uczniom Szymona Askenazego kultywującym ideał walki zbrojnej o niepodległość. Tokarz pisał: „Wojna obecna, mistrzyni świata nauczyła bardzo wielu rzeczy i nas historyków. Ci, którzy ją przeżyli,

⁵ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 1999, s. 108.

⁶ Władysław Konopczyński *historyk i polityk II Rzeczypospolitej (1880–1952)*, Warszawa 1999; Feliks Koneczny (1862–1949) *życie i działalność*, Warszawa 2001; Stanisław Kutrzeba (1876–1946) *biografia naukowa i polityczna*, Kraków 2011; Władysław Konopczyński (1880–1952). *Człowiek i dzieło*, Kraków 2017.

będą może trochę inaczej odczytywać dokumenty przeszłości oraz odmienne z nich wysnuwać wnioski”⁷. Wspomniany tekst Tokarza i reakcja, jaką wywołał, zostały opisane przez Jerzego Maternickiego⁸. Autorowi książki te ustalenia nie są, niestety, znane.

Ostatni rozdział IV: *Na Uniwersytecie Warszawskim* (s. 129–174) jest, niestety, napisany zupełnie ogólnikowo. W okresie międzywojennym środowiska historyków warszawskich, lwowskich i krakowskich należały do najliczniejszych w kraju. Odgrywały zasadniczą rolę w profesjonalizacji badań historycznych w Polsce, a ogromną zasługę miały w tym wybitne indywidualności twórcze. Przejawem rozwoju badań historycznych na Uniwersytecie Warszawskim, w tym także badań dotyczących Europy Wschodniej, było powstanie w 1930 r. Instytutu Historycznego, w którego skład weszło również seminarium Tokarza. Fragment poświęcony uczniom Tokarza stawia bardzo ważny i ciekawy problem szkoły historycznej i warto byłoby w tym miejscu przynajmniej wspomnieć o znanych próbach wykładni tego, czym jest szkoła historyczna i jak się ją definiuje. Przykładowo Aleksander Gieysztor pisze o szkole badawczej Tokarza obok szkoły Marcelego Handelsmana i Oskara Haleckiego⁹.

Dość niedokładnie opisane są seminaryjne losy Stanisława Herbst (s. 138–139). Warto przypomnieć, że ze względu na swoje zainteresowania Herbst był uczniem Waclawa Tokarza, choć uczęszczał również na seminarium Marcelego Handelsmana. Andrzej Zahorski pisze, że Herbst był na seminarium magisterskim u Henryka Mościckiego, ale pisał pracę pod opieką Waclawa Tokarza¹⁰. Zupełnie nie opisano, dlaczego Tokarz nie pozostawił dużej grupy wybitnych seminarzystów, jak np. Oskar Halecki. Wiązało się to głównie z większą ekspansywnością szkoły naukowej Marcelego Handelsmana, który jako polihistor wychował większą liczbę uczniów. Szkoda że Autor, analizując historyczny dorobek Waclawa Tokarza, nie dotarł do wszystkich recenzji jego prac publikowanych zarówno w prasie specjalistycznej, jak i społeczno-politycznej. Myślę, że taka próba zbadania recepcji dzieł krakowsko-warszawskiego historyka wzbogaciłaby znane nam już

⁷ W. Tokarz, *Z refleksji historyka*, „Wiadomości Polskie”, 25 XII 1917.

⁸ J. Maternicki, *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918. Studium historiograficzne*, Warszawa 1975, s. 319–325.

⁹ A. Gieysztor, *Środowisko historyczne Warszawy w okresie międzywojennym* [w:] *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, red. J. Łukasiewicz et al., Warszawa 2005, s. 22

¹⁰ A. Zahorski, *Życie i twórczość Stanisława Herbst* [w:] S. Herbst, *O potrzebie historii, czyli o polskim stylu życia*, t. 1, Warszawa 1978, s. 12; zob. W. Majewski, *Stanisław Herbst – historyk sztuki wojennej, która też jest sztuką* [w:] S. Herbst, *O potrzebie historii, czyli o polskim stylu życia*, t. 2, Warszawa 1978, s. 7, przyp. 2; S. Herbst, *Jak zostałem historykiem* [w:] S. Herbst, *O potrzebie historii...*, t. 2, s. 21–22; A. Zahorski, *Stanisław Herbst (1907–1973)* [w:] *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, Warszawa 1986, s. 459.

ustalenia – przykładowo Ludwik Kulczycki uważał, iż Tadeusz Korzon niesłusznie zaatakował Tokarza¹¹.

Zupełnie nieznane są Autorowi prace Witolda Kamienieckiego, *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950* (Wrocław 1992) i *Dzieje głupoty w Polsce* Aleksandra Bocheńskiego. Postać Tokarza pojawia się tam wielokrotnie. Szkoda, że nie wykorzystał też arcyciekawych wspomnień Janusza Pajewskiego, który wielokrotnie pisze o Tokarzu (*Przeszłość z bliska. Wspomnienia*, Warszawa 1983; *Poza wczoraj. Wspomnienia*, Poznań 1992). Brak zupełnie wiadomości o aktywności Tokarza na zjazdach historyków polskich. Nie znajdziemy też passusu o wycieczkach turystycznych, jakie po międzywojennej Warszawie prowadził historyk. Należy jednak pochwalić Autora za wychwycenie nazwiska Tokarza w kontekście protestu przeciwko reformie jędrzejewiczowskiej. W głośnym wystąpieniu zbiorowym *W obronie wolności szkół akademickich* (Kraków–Warszawa 1933) znalazły się obok Tokarza takie nazwiska jak: ks. Józef Archutowski, Oswald Balzer, Aleksander Brückner, Franciszek Bujak, Ignacy Chrzanowski, Bronisław Dembiński, Roman Dyboski, Stanisław Estreicher, Emil Godlewski, bp Michał Godlewski, Jan Gwiazdomorski, Henryk Hoyer, ks. Bolesław Hryniewiecki, Maksymilian T. Huber, Stanisław Kot, Julian Magaczewski, ks. Konstanty Michalski, Władysław Natanson, Stanisław Pigoń, Leon Piniński, Eugeniusz Romer, Jan Michał Rozwadowski, Stanisław Starzyński, Władysław Szafer, Wojciech Świętosławski, Bohdan Winiarski, Stanisław Zaremba, Marian Zdziechowski, Tadeusz Zieliński. Wymienienia tych nazwisk w książce jednak zabrakło. Zastanawia również, dlaczego w pracy nie ma pełnej bibliografii prac historyka. Jak już wspomniano, te, które istnieją, są niepełne¹². Inny problem, wymagający dalszych żmudnych poszukiwań, wiąże się z potrzebą zestawienia recenzji i omówień prac samego Tokarza. Zestawienie takie pozwoliłoby współczesnym badaczom wyrobić sobie pogląd na miejsce Tokarza w życiu naukowym okresu dwudziestolecia międzywojennego.

Należy podkreślić, że jest to jak dotąd najpełniejsza próba biografii tego historyka w dotychczasowej literaturze. Praca sprawia jednak wrażenie nieco chaotycznej. Mieszają się w niej wątki biograficzne, następnie informacje o jego poglądach, uwagi na temat etapów twórczości. Mimo to uważam, że Piotr Biliński w sumie daje rzetelną, choć wymagającą uzupełnień, książkę o zasługach Tokarza dla historiografii polskiej. Podsumowując, muszę stwierdzić, że podtytuł pracy zdawał się zapowiadać czytelnikowi refleksję nad dorobkiem dziejopisarским Waława Tokarza. W rzeczywistości jest jednak inaczej, a Autor skoncentrował swoją uwagę na służbie żołnierskiej

¹¹ L. Kulczycki, *Tadeusz Korzon (1839–1918)*, „Wiadomości Polskie”, 24 III 1918.

¹² M. Kozłowski [rec.]: *Waław Tokarz (1873–1937). Z Legionów Polskich na Uniwersytet Warszawski*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2017, nr 4, s. 218–224.

i pracy akademickiej. O innych aspektach jego życia napisał mało, powtarzając na ogół rzeczy znane. Niemal całkowicie pominięty też został kontekst historiograficzny tego dorobku, a bez jego należytego uwzględnienia trudno myśleć o pełnej biografii Waclawa Tokarza. Mimo zasygnalizowanych uwag krytycznych warto docenić znaczenie książki poświęconej autorowi *Insurekcji Warszawskiej*. Rola do pewnego stopnia pioniera w badaniach nad Tokarzem, jaką wybrał sobie Piotr Biliński, zwykle nie jest rolą wdzięczną. Mimo to końcowa ocena pracy przepełniona jest pewną ambiwalencją. Jako książka popularyzatorska niewątpliwie spełni ona swoje zadanie. Mam nadzieję, że zachęci badaczy do bardziej wnikliwych studiów nad postacią Waclawa Tokarza.

Michał Kozłowski